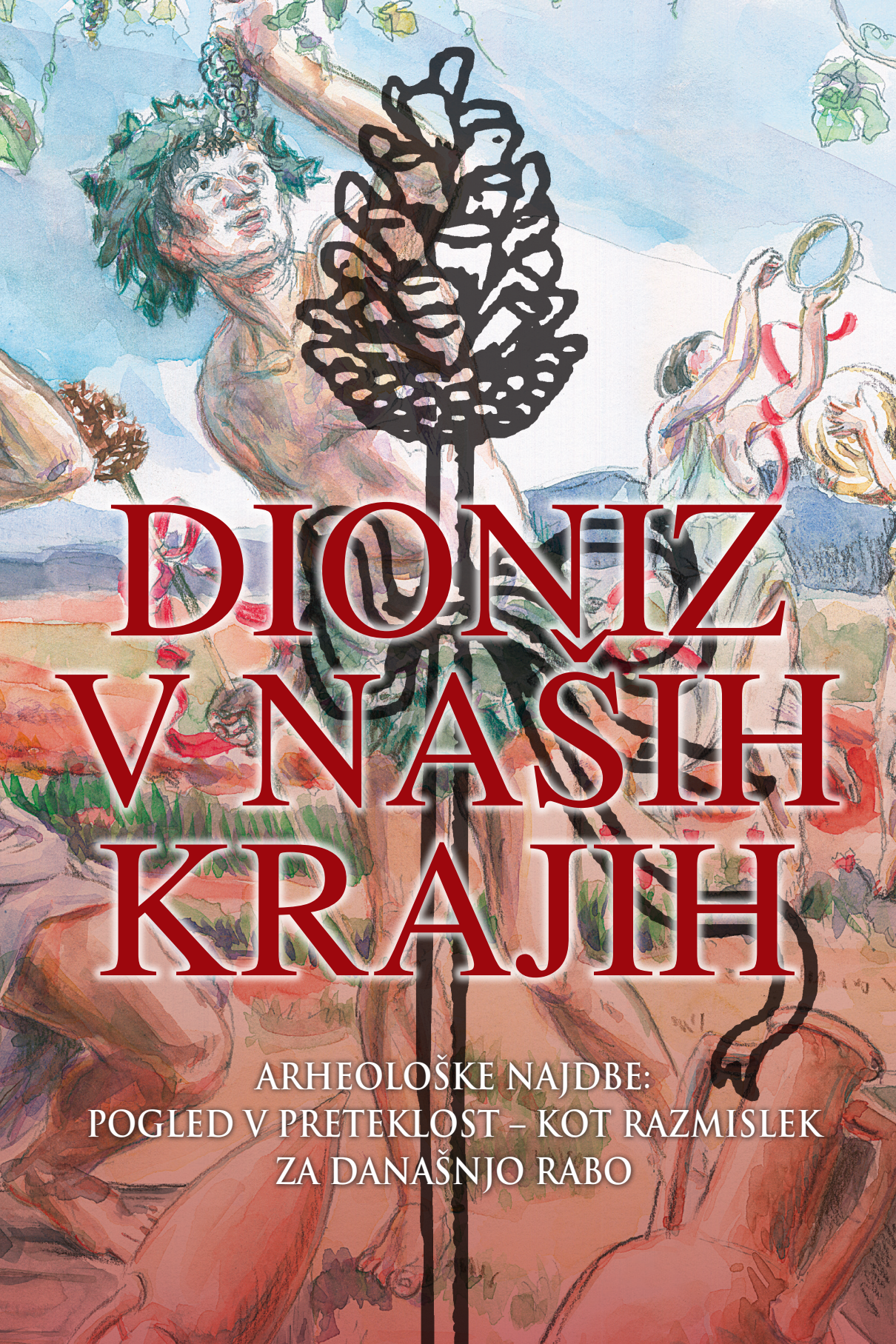

DIONIZ V NAŠIH KRAJIH

ARHEOLOŠKE NAJDBE: POGLED V PRETEKLOST – KOT RAZMISLEK ZA DANAŠNJO RABO

DIONIZ V NAŠIH KRAJIH

ARHEOLOŠKE NAJDBE:
POGLED V PRETEKLOST – KOT RAZMISLEK
ZA DANAŠNJO RABO

Katalog razstave Vitrina meseca Gorenjskega muzeja

ARHEOLOŠKE NAJDBE:
POGLED V PRETEKLOST – KOT RAZMISLEK ZA DANAŠNJO RABO

Avtorica besedila: **ddr. Verena Perko**

Fotografije in risba: **A. Privšek, R. Urankar, M. Vomer Gojkovič, J. Hrustel, B. Hoffman, S. Firšt, B. Farič, G. Gojkovič, B. Križ, M. Bausovac, S. Karinja, Arhivi Tolminskega muzeja, Goriškega muzeja Kromberk, Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, Posavskega muzeja Brežice in Pokrajinskega muzeja Koper**

Lektoriranje: **Judita Babnik**

Izdal: **Gorenjski muzej**

Zanj: **mag. Marjana Žibert, direktorica**

Naklada: **300 kosov**

Kranj, junij 2017

GORENJSKI MUZEJ

MESTNA OBČINA KRANJ

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

KAZALO

ARHEOLOŠKE NAJDBE: POGLED V PRETEKLOST KRANJA 6

DIONIZ V KRANJU!. 8

KRANJSKE VESELE URICE ALI OBREDNO ČAŠČENJE DIONIZA? . . . 10

DIONIZ IN NJEGOVA PIJANSKA DRUŠČINA 11

DEŽELA ZORANIH NJIV, CVETOČIH TRAVNIKOV IN PROSTRANIH GOZDOV 15

JASNA SPOROČILA, SKRITI (KORUPTVNI) NAMENI 17

PRAZNOVANJE DIONIZU POSVEČENIH DNI IN ROJSTVO GLEDALIŠČA. 18

ŽIVLJENJE JE ODER! 19

KO DIONIZ POSTANE BAKH IN SE MU PRIDRUŽI LIBER S SOPROGO 21

VINO, PIJAČA BOGOV IN HEROJEV: ZAČETKI GOJENJA VINSKE TRTE NA NAŠIH TLEH 22

ARHEOLOŠKE NAJDBE: POGLED V PRETEKLOST KRANJA

Kranj »živi« na tisočletjih izjemno bogate preteklosti. Gradnja hiš, posebej pa sodobne infrastrukture, je dodobra uničila, kar je ostalo v zemlji. Kar pride na dan, je razdrobljeno na tisoče drobcev in skoraj praviloma čisto pomešano. Šele sodobna, metodološko izpopolnjena izkopavanja so ob pomoči nepogrešljive računalniške tehnologije omogočila popolnejše znanje o preteklosti mesta.

Na Pungartu so bili odkriti ostanki najstarejših bivališč. Tu so se prebivalci naselili že v času barjanskih kolišč, pred domala šestimi tisočletji in pol. Najdbe z Regінčeve ulice in Glavnega trga so pokazale, da je bil Kranj poseljen tudi v času pozne bronaste in železne dobe, v zadnjem tisočletju pred Kr.

Rimljani so pred dvema tisočletjema razširili svoj imperij vse do Rena in Donave ter po hudih bojih zasedli Balkan in takrat se je v Kranju za kratek čas nastanila manjša vojaška posadka. Nadzirali so okoliško staroselsko prebivalstvo in jim odvzeli najboljšo zemljo. Armada je pomagala pri gradnji cest in mostov ter pri razdeljevanju posesti kolonistom iz Italije. Kmalu so na mengeško-kamniškem, kranjskem in škofjeloškem polju zrastle obsežne kmetije novih oblastnikov. Mreža novih cest in poti je podeželje povezala z novoustanovljenimi mesti. Gorenjska je spadala pod mestno ozemlje Emone (današnja Ljubljana).

Ekipa PJP pod vodstvom dr. Rafka Urankarja pri izkopavanjih na Glavnem trgu, februar 2012.
(Foto A. Privšek)

Ekipa PJP pod vodstvom dr. Rafka Urankarja pri izkopu amfore na Glavnem trgu, februar 2012.
(Foto A. Privšek)

Gradiva, ki pričuje o tedanjih dogodkih v Kranju, ni veliko, je pa izredno povedno. Najdbe kažejo, da je bila vojaška posadka krajši čas nastanjena na območju današnjega starega mestnega jedra. Nastanitev je potekala istodobno z ustanovitvijo mesta Emone pred dobrimi 2000 leti, v času cesarja Avgusta. Po dobrih dveh desetletjih, ko vojska ni bila več potrebna, je enota odšla novim nalogam naproti. Raziskave kažejo, da so prebivali v lesenih stavbah, od katerih so ostala večidel zgolj vkopana stojišča za nosilna lesena bruna. Odkritih je bilo nekaj novcev cesarja Avgusta, nekaj delov orodja in orožja, na dan pa so prišli tudi predmeti, ki kažejo globlje, duhovne sledi rimske civilizacije. Predmeti, četudi neznatni, odstirajo pravo bogastvo antičnega kulturnega sveta in prinašajo sporočila, pomembna tudi za sodobnega človeka. Poglejmo, kaj so pokazale natančnejše študije gradiva.

Kranj, Glavni trg, grška amfora in vrč za vino
(Foto: A. Privšek)

DIONIZ V KRANJU!

Med gradivom iz plasti zgodnjerimske poselitve prevladujejo brezštevilni odlomki grobe, kuhinjske lončenine. Izdelovali so jo domačini, služila je za pripravo vsakodnevnih jedi, ki se s prihodom Rimljanov niso kdove kako spremenile – kot tudi ne vsakdanje življenje domačinov. Med kupi zdrobljenega sivega hišnega posodja pa je bilo odkritih tudi nekaj odlomkov iz Grčije in Italije uvoženega pivskega keramičnega posodja, ki so ga uporabljali doseljenci. Na dan je prišla tudi keramična svetilka na olje s podobo bradatega, dobrodušnega starca. Svetilke na olivno olje so bile tehnična novost, ki se je v naše kraje skupaj z rabo olivnega olja razširila z Rimljani. Upodobitev na oljenki izdaja Silena, mitičnega skrbnika in veselega, vedno rahlo okajenega spremljevalca božanskega Dioniza, zavetnika vinske trte in vina. Oboje, svetilka in podoba Silena, kažeta na sledi obredja, ki so ga v naše kraje zanesli Rimljani – in je skoraj gotovo povezano z verovanjem in obredji vojaške enote, nastanjene v Kranju.
Domnevo potrjujejo tudi nekatere druge najdbe: na Glavnem trgu je prišla na dan tudi skoraj v celoti ohranjena keramična posoda, grška amfora za vino; nedaleč proč je bil odkrit eleganten enoročajni keramični vrč, kakršne so Rimljani uporabljali izključno za vino. Po značilnostih gline, iz katere je bil izdelan, je bil prepoznan kot izdelek lončarskih delavnic iz Italije. Iz tamkajšnjih delavnic so bile pripeljane tudi fine pivske čaše in keramična svetilka na olje s podobo bradatega starčka; slednja je bila odkopana na dvorišču gradu Khislstein.
Blizu, kjer je bila na dvorišču gradu Khislstein odkrita oljenka, so prišli na dan tudi drobci finih pivskih čaš z okrasom bršljanovih listov. Leto prej je bilo na Glavnem trgu odkritih nekaj odlomkov enakega, z motivom bršljana okrašenega pivskega posodja. Keramične čase odlikuje izredna finost, izdelane so bile iz najfinejše gline v kalupih in s pomočjo lončarskega kolesa. Bile so zelo priljubljene v času zgodnjega Rimskega imperija. Izdelovali so jih na tisoče v lončarskih delavnicah v Italiji, posebej sloviti so bili mojstri v Modeni in Cremoni. Na eni od čaš se je ohranil tudi napis, ki omenja mojstra Stephanusa. Iz najdb kalupov, odkritih v severnoitalijanskem rimskodobnem mestu Cremoni, vemo, da je mojster Štefan, kot bi ga imenovali mi, deloval pred 2000 leti v eni od desetin tamkajšnjih

Kranj Khiselstein, oljenka s podobo Silena, vzgojitelja in zvestega tovariša božanskega Dioniza.
(Foto: A. Privšek)

Kranj, Khiselstein, odlomek pivske čaše z motivom bršljana in delno ohranjenim napisom z imenom izdelovalca STEPHANVS NORBANI iz Cremone
(Foto: A. Privšek)

Ptuj, Enoročajni vrč za vino, 1. stol. po Kr.
(Foto: M. Vomer Gojkovič)

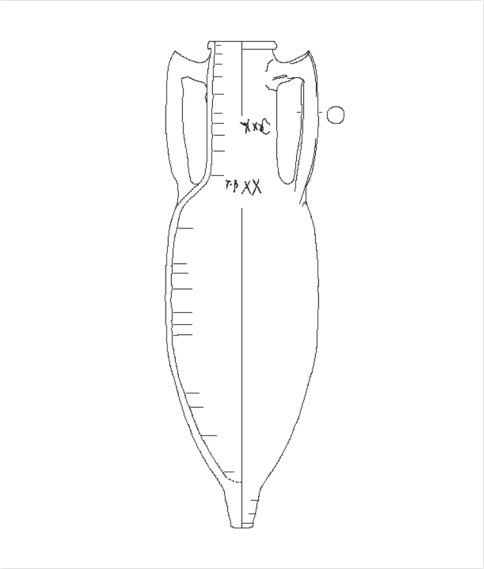

Kranj, Glavni trg, grška amfora za vino z vpraskanim napisom, ki se nanaša na težo polne in napol izpraznjene posode.
(Risba: J. Hrustel)

delavnic. Izdeloval je mnogo vrst keramičnega posodja. Najbolj priljubljene pa so vendarle bile pivske čaše s finim okrasom z vbodi in venčnimi listi ob robu, ki so jih v desetinah tisočev primerkih prodajali po vsem imperiju in ki jih je le desetletje zatem izpodrinila množična proizvodnja cenenih kozarcev iz pihanega stekla. Glede na priljubljenost in okras bi morda smeli domnevati, da so vsaj nekatere služile kot obredno posodje za pitje vina.

Na Glavnem trgu sta bila odkrita tudi eleganten enoročajni vrč za vino in skoraj v celoti ohranjena amfora. Enoročajni vrči so značilno vinsko posodje. Izvirajo iz sredozemskih dežel, v naše kraje so prišli šele z razširjenjem rimske kulture vsakodnevnega uživanja vina kot dela prehranjevanja. Amfore so bile transportno posodje prehrambnih izdelkov in so značilno posodje za rimsko antiko. Izdelovali so jih v krajih, kjer sta rastli oljka in vinska trta ali kjer so izdelovali ribje omake. Izdelke so polnili v amfore in jih izvažali širom imperija, posebej v kraje, kjer je bila nastanjena rimska vojska. Na amfori, odkriti na Glavnem trgu v Kranju, zlahka prepoznamo značilnosti grškega posodja – navzgor zavihani ročaji so posebnost vinskih amfor z egejskega otoka Rodosa. Služilo je izključno za transport tamkajšnjega slovitega vina, ki so ga izvažali po celem rimskem imperiju. Kupec je lahko svojo priljubljeno kapljico prepoznal že po obliki posode, podobno kot imajo tudi današnja žlahtna vina in vina s poreklom svoje značilne steklenice z etiketo. Posebna dragocenost kranjske amfore je tudi vpraskan napis *T.P XX*, s katerim je nekdo, najverjetneje lastnik, označil težo polne in napol izpraznjene posode; v latinski okrajšavi pomeni, da je prazna posoda tehtala 20 rimskih funtov ali okrog 6,5 kilograma. Malo višje, na vratu posode, je bil vpraskan še en napis *XXX*, kar razlagamo kot težo posode, ko je prodajalec že odprodal del vina.

Antična Grčija je proizvajala odlična vina, vsaka mestna državica je slovela po svojem. Najslavnejša, kot recimo vina z grškega otoka Thasos, so bila že pred rimsko dobo polnjena v amfore značilnih oblik. Drugim otokom ni bilo dovoljeno uporabljati amfor istih oblik. Posamezne primerke amfor so opremili z žigom ali napisom, tako lahko še po dveh tisočletjih zanesljivo prepoznamo izvor in žlahtno vsebino transportne posode.

KRANJSKE VESELE URICE ALI OBREDNO ČAŠČENJE DIONIZA?

Najdene amfore in pivsko posodje nam nudijo odlično oporo za prepoznavanje starosti posameznih plasti. Izdajajo način življenja in prehrane, izpričujejo trgovske stike in visoko stopnjo organiziranega gospodarstva v rimski dobi na prostoru današnjega Kranja. Toda šele ko vzamemo »pod lupo« celoto, čaše skupaj z vinsko amforo in oljenko ter specifičen okras, lahko zaslutimo globljo pripoved, ki razkriva duhovno dimenzijo preteklosti. Amfora za najboljše grško vino, vrč in čaše z motivom bršljana ter oljenka s podobo Silena dajo sklepati, da smo na sledi Dionizovega kulta, ki so ga v naše kraje zanesli rimski priseljenci. Kult Dioniza ali Bakha, kot so ga imenovali Rimljani, je bil zelo razširjen in vsesplošno priljubljen. V Grčijo je prišel z Vzhoda, najverjetneje s širjenjem udomačene vinske trte. Pradomovina trte in vina je onkraj Kavkaza, najverjetneje Gruzija, kjer še dandanašnji raste divja trta, iz katere je bila vzgojena domača. Na najdišču Godin Tepe na gorovju Zagros v severozahodnem Iranu so bili odkriti veliki keramični vrči iz poznega neolitika. S kemičnimi analizami je bilo dokazano, da so služili za shranjevanje vina. Vrči so iz časa poznega neolitika, datirani so v čas od 3100 do 3500 pred Kr. Vino, pijača ekstaze, je v najstarejših časih pripadalo zgolj knezom in kraljem. Šele s Feničani in z Grki se je vinarstvo razširilo tudi v Sredozemlje in je v času rimskega imperija postalo ena najpomembnejših kmetijskih dejavnosti. Namizna vina, ki so jih pridelovali v času rimskega cesarstva vsepovsod, kjer so tla in podnebne razmere to dovoljevali, so bila del prehrane. Žlahtne sorte iz Grčije in južne Italije pa so bile namenjene najbogatejšim in obredju.

Vir: http://jiu.ifeng.com/a/20160517/41609034_0.shtml

Slikana vaza iz južne Italije z osrednjo podobo Dioniza s tirsom in kupo v rokah ob Ariadni. Nad njima se pne vinska trta, satira obirata grozde, levo in desno satiri in menade. Ena od njih (desna stran) ima v rokah srno, da jo v deliriju trga na kosce in s krvjo hrani duše umrlih pod zemljo. Vaza je izdelana v značilni obliki, ki so jo Grki imenovali krater, in je služila na banketih za mešanje vina z vodo. 4. stol. pred. Kr. Muzej lepih umetnosti, Toledo, ZDA

DIONIZ IN NJEGOVA PIJANSKA DRUŠČINA

Na oljenki, odkriti na dvorišču gradu Khislstein, je podoba dobrodušnega, malce opitega starca z razkuzmano brado. To je bila v antiki zelo razširjena podoba Silena, rejnika in spremljevalca mladega Dioniza, ki danes velja predvsem za zavetnika vinske trte in vina.

Antični mit pripoveduje, da je bil Dioniz spočet iz ljubezni med Zevsom, očetom vseh bogov, in mladim dekletom, kraljično Semelo iz mesta Tebe. Ljubosumna Zevsova soproga Hera se je zakonolomki kruto maščevala. Približala se ji je v podobi starke in ji naročila, naj se ji njen ljubi, če je res Zevs, razodene v vsej svoji božanski podobi. Zevsovo rotenje naivne Semele ni odvrnilo od usodne kaprice in njena poguba je postala neizbežna. Plamen mogočne, božanske podobe Zevsa jo je v hipu upepelil. Oče je rešil iz Semelinega pepela le svojega drobcenega, nedonošenega otročička, Dioniza. Všil si ga je v stegno, od koder je tri mesece kasneje privekal na svet.

Vir: http://www.theoi.com/Olympios/DionysosMyths.html

Hermes, ki prisostvuje Dionizovemu rojstvu iz Zevsovega stegna; atenska rdeče slikana vaza, 5. stol. pred Kr. Muzej lepih umetnosti, Boston

Siroto je po rojstvu vzgajal dobrodušni modri Silen, ki je kasneje postal njegov nepogrešljivi spremljevalec. Z razuzdano pivsko druščino satirov in menad se je potikal po goščah in logih, kjer je občasno obležal v pijanskem dremežu. Antična zgodba pripoveduje o veliki navezanosti Dioniza na starega Silena. Ko je kralj Midas nekoč v grmovju našel opitega Silena, se je domislil zvijače. Odpeljal ga je na svoj dvor in obvestil Dioniza, kje lahko najde dragega mu prijatelja – seveda v zameno za poseben dar. Vse, česar naj bi se kralj dotaknil, naj bi se spremenilo v zlato. Dioniz je nemudoma odpeljal Silena in v zahvalo obdaril kralja z nenavadnim darom. Še istega dne je pohlepni vladar spoznal, da mu je sredi kupov zlata umreti od lakote in žeje. Brž je zaprosil Dioniza, naj ga razreši daru. Poleg Silena so bili v Dionizovem spremstvu tudi satiri. V primerjavi z dobrodušnim starčkom so bili veliko bolj nadležna, neukrotljivo pohotna bitja napol živalske narave. Izdajali so jih zašiljeni, živalski uhlji in rožički na kodrolasih glavah ter rep in parklji na kozjih nogah. Njihova narava kaže na globlji pomen Dionizove božanske moči, ki je v prvi vrsti namenjena plodnosti in rodnosti vsega živega sveta in čemur se nihče in nič ne more upreti. Tak je tudi Priap, nenavadni možakar iz Dionizovega spremstva, ki s svojo neprenehno falično držo opozarja svet, da le življenje prinaša življenje.

Vir: http://www.theoi.com/Olympios/Dionysos.html

Dioniz, ovenčan z bršljanom, s tirsom in z vitico vinske trte v rokah, ob njem satir s piščaljo; atiška rdeče slikana vaza, 490–480 pred Kr. Antikensammlung, Berlin

Najbolj srhljive spremljevalke Dionizovega kroga so bile menade, ki jih je pijansko rajanje gnalo do ekstatične norosti. Srečanje z njimi je bilo smrtno nevarno, saj so v pijanski grozavosti trgala živa bitja na kosce. Kri nedolžnih žrtev, ki je kapljala na zemljo, pa je hkrati napajala duše umrlih v onstranstvu in Dioniza posvečala tudi kot božanstvo smrti. Grozljivost tega obrednega, simbolnega početja od pijanosti obnorjenih žena najbolje ponazarja mit o kralju Penteju. Bil je potomec tebanske kraljeve hiše, kateri je pripadala tudi Dionizova mati Semela. Pentej je v svoji kraljevi oholosti podvomil o božanskosti Dioniza, ta pa se mu je brž grozovito maščeval. Najprej je pognal žene iz kraljeve hiše v bližnjo goro Kitarion, med njimi tudi Pentejevo mater Agavo in tete. Nakar je zahrbtno pregovoril Penteja, naj se jim od daleč pridruži, češ da bo imel kaj videti. Naivnega kralja so ekstatične ženske kmalu zasačile, skritega na drevesu in misleč, da je divja žival, v brezumju izruvale drevo in raztrgale kralja. Mati Agava se je vrnila na dvor s sinovo glavo, misleč, da nosi živalski plen.

Vir: http://www.nybooks.com/articles/2014/09/25/bacchae-ecstasy-terror/

Besne menade z ostanki raztrganega trupla kralja Penteja, atiška rdeče slikana posoda, 5. stol. pred Kr. Muzej lepih umetnosti, Kimball

Grozovitost dejanja je brezmejna. Pa vendar nam ne more biti posebej tuja, če pomislimo na vsakovrstna zla dejanja, ki jih še dandanes povzročata pijanost in posledična alkoholna norost. Dioniz ni bil le božanstvo vina in vinske trte, bil je božanska sila plodnosti in rodnosti, nenehnega spočenjanja, umiranja in smrti ter ponovnega rojevanja. Dioniz uteleša neustavljive sile narave in njenih zakonitosti, ki jim nihče ne more pobegniti. Je prispodoba surove sile mogočne in vseuničujoče smrti, ki pa zna ubogo človeško paro vendarle tudi tolažiti in razveseliti – s časo rujnega, z rajanjem in ljubezenskim predajanjem. Zato je Dioniz upodobljen z grozdom in vinsko trto, s simbolom življenja, a tudi ovenčan z bršljanom in s tirsom s pinijevim storžem na vrhu, kot prispodobo strupenega žela vsezmagujoče smrti.

Vir: http://www.theoi.com/Gallery/K12.8.html

Dioniz, ovenčan z bršljanovim vencem, na dvokolesju z vpreženim bikom, grifonom in leopardom. Vsi trije simbolno utelešajo neustavljive, prvobitne sile narave in smrti. Rdeče slikana atiška vaza, 400–390 pred Kr., Louvre

DEŽELA ZORANIH NJIV, CVETOČIH TRAVNIKOV IN PROSTRANIH GOZDOV

Komu bi bila bliže misel na vsemogočno rodnost in plodnost dežele ter njenih prebivalcev, če ne rimskim kolonistom, ki so si prisvajali najboljša polja in kovali dobičke predvsem na zemljiški posesti. Brez dvoma je bil Dionizov kult tudi trden del vojaškega življenja. Jedro rimske vojske so tvorile dobro izurjene, disciplinirane in redno oskrbovane, dobro nahranjene legije. Legionarji so bili v času cesarja Avgusta, ko je bila Gorenjska kot mestno ozemlje Emone vključena v Italijo, rekrutirani iz severnoitalskih mest. Spremljale so jih družine in trgovci. Po izteku dolgotrajne vojaške službe so legionarji in člani njihovih družin postali polnopravni državljani, za odpravnino pa so dobili posest z okoliškimi polji. Novonastale skupnosti italskih kolonistov so razširile v deželo rimske navade in sredozemski, urbani način življenja, čemur rečemo romanizacija. Pojav je neločljivo povezan z državno in lokalno upravo ter s širjenjem rabe latinskega jezika.
Z redno in znatno podporo države v obliki subvencionirane prehrane, redne oskrbe z dobrinami in legalno zaščito kolonistov in njihovih potomcev se je romanizacija hitro širila med staroselsko prebivalstvo. Na arheoloških najdiščih tega časa lahko opažamo, kako so novonaseljeni prebivalci hrano in pijačo stregli, pogosto pa tudi kuhali v posodju, uvoženem iz Italije ali celo vzhodnega Sredozemlja. Tudi hrana in pijača, olivno olje, ribje omake, vino in suho sadje so bili del redne državne in zasebne trgovske oskrbe rimskih mest in podeželskih posesti. Del rimskega načina življenja, verjetno tudi identitete prvih generacij kolonistov, pa so predstavljale tudi oljenke, svetilke na dišeče in od daleč pripeljano olivno olje.

Povej mi, s čim si svetiš, in povem ti, kdo si!

Oljenke pravimo keramičnim svetilkam, ki so jih v rimski dobi izdelovali in prodajali širom imperija na milijone. Izdelane so bile v obliki ploščate posodice: na zgornjem delu so imele luknjico za vlivanje olja, na prednjem izbočenem delu, ki ga imenujemo nosek, je bila odprtina za stenj. Izdelan je bil iz kosma volne ali bombaža, namočen v olje je gorel s svetlim plamenom in razsvetljeval prostor. Oljenke so izdelovali v kalupih iz dveh delov in jih osušene sestavili, okrasili, žigosali z imenom izdelovalca ter žgali v velikih pečeh. Proizvodnja je bila industrijskega obsega, nekatere delavnice so po številu izdelkov presegale proizvodnjo tovarn porcelana v 19. stoletju. Oljenke so bile namreč poceni in zelo priljubljene zaradi ekonomične praktičnosti, pa tudi zaradi očem prijetnega videza in domiselnega okrasa. Med luknjicama na osrednjem prostoru svetilke, ki ga imenujemo disk, je bilo dovolj prostora za različne reliefne podobe in motive. Med njimi so največkrat podobe grško-rimskih božanstev, njihovih spremljevalcev ali njihovih značilnih predmetov, kot tudi podobe iz živalskega in rastlinskega sveta. Posebej imenitne so podobe iz vsakdanjega sveta, npr. upodobitve gladiatorjev, rimskih legionarjev ali le delov njihove opreme. Ni čudno, da so oljenke hitro postale nepogrešljiv del

Vir: http://www.biblefunforkids.com/2012/08/parable-of-lost-sheep-lost-coin.html

vsakega »rimskega doma« in enako uspešno se je njihova raba širila med staroselsko prebivalstvo. Oljenke so spremljale mrtve v onstranstvo in ob spominskih praznikih so jih prižigali na grobovih za pokoj duš umrlih, podobno kot še dandanašnji prižigamo sveče v ta namen.

Oljenka z upodobitvijo gladiatorja, prispodobe rimskega imperija
(Foto: H. Hoffman)

Keramična lanterna z okrasom vinske trte, odkrita pri raziskavah rimske vile Školarice pri Spodnjih Škofijah.
(Foto: S. Firšt)

JASNA SPOROČILA, SKRITI (KORUPTVNI) NAMENI

Z vidika sodobnega človeka in njegovega razumevanja sveta, predvsem z materialistične, potrošniške plati, je težko ujeti pomen predmetov, njihove rabe in simbolike okrasa na njih v starem veku. Raba oljenk in olivnega olja se je razširila z romanizacijo, z družbenim pojavom, ki močno spominja na sodobno globalizacijo.

Motivika okrasa na svetilkah je bila vzeta domala izključno iz grško-rimskega sveta in le izjemoma iz staroselskega, lokalnega okolja. Gre torej za predmete, s pomočjo katerih se je dovolj neopazno, zato pa toliko bolj uspešno širil vpliv rimske kulture. Oljenke, delno pa tudi okrašene čaše in namizno posodje so bili prenašalci globalnih, imperialističnih sporočil. Njihova naloga je bila povsem podobna našim medijem, ki nas brez prestanka prepričujejo o pozitivnih učinkih ekonomske politike in uspehih »demokracije«.

Oljenke so bile orodje imperialne propagande. Bile so ekonomičen, praktičen in očem dopadljiv predmet široke potrošnje. Danes bi rekli »dizajnerski« produkt, ki pa je hkrati omogočal tudi veliko potrošnjo olivnega olja, ki je s pomočjo državne politike subvencij večidel prihajalo z veleposestev rimske elite. Te iste elite, ki je v rimskem senatu ali lokalnih mestnih hišah krojila ekonomijo in s tem tudi politiko celotnega cesarstva. Rimski imperij se je v manj kot dveh stoletjih uspešno razširil na tri celine prav s pomočjo premišljene ekonomske politike, ki je temeljila na odlično izurjeni, dobro nahranjeni armadi ter mreži zgledno vzdrževanih cest in mostov ter redno oskrbovanih mest. Oskrba s prehrano, ki je večidel temeljila na žitu, olivnem olju in vinu, je potekala s pomočjo dobro organiziranega in z državnimi sredstvi podprtega pomorskega in suhozemnega transporta. Država je gradila velika pristanišča in velikanska skladišča in za prevoz prehrambnih izdelkov najemala ladje v zasebni lasti. Veliko cenenih izdelkov je zato lahko prihajalo na tržišče kot balastni tovor na račun države, k temu gotovo sodijo tudi oljenke in keramično posodje. Oboje so največkrat izdelovali na veleposestih pomembnih rimskih mož.

Z malce poenostavitve lahko brez težav prepoznamo mehanizme državne politike. O vsem je odločala peščica najpremožnejših, ki so bili hkrati lastniki večine veleposestev, s katerih je prihajala subvencionirana prehrana za armado in državne uslužbence. Da bi bil dobiček še bolj »masten«, so k temu dodajali še tovore cenenih, potrošniških predmetov, ki pa so – kot npr. oljenke, močno pospešili porabo olivnega olja. In tako kot danes, verjetno ni omembe vredno, da gre dobiček vedno v ene in iste žepe ...

Ni treba mnogo razmišljati, da bi prepoznali prepričljiv primer dobro prikrite korupcije na državni ravni, ki jo omogoča politika subvencij na podlagi širjenja globalnih potrošniških navad. S časovno distanco lahko nemoteno opazujemo tudi neločljivo povezanost širjenja izdelkov vsakodnevne uporabe z imperialno politično propagando v obliki subtilnih medijskih sporočil v sodobni zahodni družbi.

PRAZNOVANJE DIONIZU POSVEČENIH DNI IN ROJSTVO GLEDALIŠČA

In če je dobiček rezerviran za najbogatejše, kaj ostane proletariatu in sužnjem? (Da ne bo pomote, beseda proletariat izhaja iz latinskega izraza *proles*, s katerim so označevali ljudi, ki premorejo le otroke!) Če nič drugega, plebsu, množicam, še vedno ostane čaša rujnega, ki zbistri oko in ogreje srce z neustavljivo klico po ljubezni, bi prešerno vzkliknili danes.
Človeka starega veka pa obredje in miti vedno znova opozarjajo na celoto pojava in sveta: nekontrolirano pitje vodi v norost, pogubo in nazadnje smrt. Rast in odmiranje sta neizbežna dela naravnega življenjskega cikla. Pomladansko kipenje narave in jesenski krč odhajanja sta bila odraz božanskih sil, ki jim je pripadal ves umrljivi svet in neločljivo z njim tudi človek.
Življenjski cikel večnega prerojevanja je globoko bistvo Dionizovega kulta. Sodobnemu človeku se je v skladu z odtujenim in poplitvenim potrošniškim odnosom do sveta izmuznilo prastaro bistvo kulta: razume ga le še kot bledo senco nepovezanih početij. Nemalokrat je predstavljeno kot nekakšno sodobno žuriranje z vsemi izbruhi nekontroliranosti, čemur ustreza tudi močno razvodenela razlaga Dioniza kot božanstva vinske trte in vina. Zelo površna podoba pa skriva globine mističnih spoznanj in verovanj, ki jih sodobnemu človeku ne bo nikoli moč dojeti. Dioniz je rojevanje in umiranje, je spočenjanje in porajanje, je rast in razplojevanje in je tudi neizbežna smrt z vznikom novega življenja. Dioniz je božanska moč večnega kroga življenja. Je ljubezen in smrt obenem. Je vse, kar se pne in vre, ugaša in v smrtnem krču otrpne, da bi se lahko ob njegovem dihu ponovno vzpelo v večni tok življenja. Ni ločnice med živim in neživim. Vse je neločljivo povezano z religijo in zaobjeto v kultne prakse.

Vir: https://www.artsy.net/artwork/michelangelo-merisi-da-caravaggio-bacchus

Michelangelo Merisi da Caravaggio, Bakh, 1589; Galerija Uffizi, Firence

In latinska beseda *religo*, iz katere izhaja izraz religija, ne pomeni nič drugega kot *povezovati*. Zapletene, kultne prakse, katerih kompleksni pomeni so se verjetno zabrisali že v času starega veka, so v vsakdanje življenje presajale družbena pravila, katerih najpomembnejša naloga je bila ohranjati skupnost kot temelj države in civilizacije – brez česar življenje ni mogoče.
Z malce pretiravanja bi lahko zatrdili, da je bila najpomembnejša naloga Dionizovega kulta povezovanje. Nekakšno celjenje od civilizacije ranjenega sveta. In treba je priznati, da je Dioniz »nazdravljal« vsem zares pomembnim trenutkom v življenju slehernika: spočetju in rojstvu, snubljenju in ljubljenju, ugašanju in odhodu z odra vsakdana v onstranstvo.

Zato je največkrat upodobljen s kupo vina v rokah. Kot kakšen pomemben režiser v teatru življenja. Je torej čudno, da je bilo klasično grško gledališče, ki nas še danes navdihuje s svojimi neslutenimi presežki, spočeto v naročju Dionizovega kulta? Da se je rodilo iz prešernih rajanj, popivanj in ljubljenj ob pomladanskih in jesenskih festivalih njemu na čast. Čemu že služi antično – in s tem tudi vsako današnje gledališče? Da bi slavilo, opevalo, objokovalo in se rogalo na vsa usta človeku in vsemu človeškemu.

ŽIVLJENJE JE ODER!

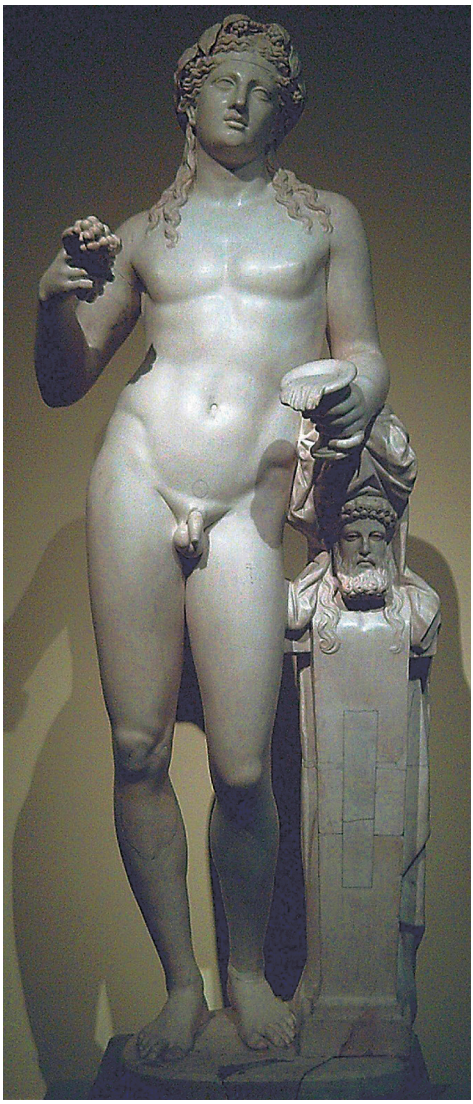

Vir: https://www.pinterest.com/pin/354025220681295672/

Marmorni kip Dioniza kot mladeniča z grozdom in s kelihom v rokah, okoli 150 po Kr. Muzej Prado, Madrid

Dionizova praznovanja so, kot se božanstvu vina, rasti in rodovitnosti spodobi, praznovali v jeseni, ko dozori vino, in zgodaj spomladi, ko se duše umrlih pokažejo v svetu živih z brstenjem popja in s prvimi cvetovi. Legenda pripoveduje, da so v Atenah praznovanja na čast Dionizu oholo zavrnili, bog jih je kaznoval s kugo, ki je kosila po mestu, dokler se niso premislili.

Festivale so praznovali z bučnimi procesijami, s petjem in z rajanjem, s popivanji in z obilnim priložnostnim ljubljenjem. Dioniz je namreč tisti, ki ima moč »odvezovati« od siceršnjih trdnih družbenih in zakonskih pravil. V času njegovih slavij osvobojuje (moralnih) vezi, dovoljuje, da oseba (s popivanjem) spremeni identiteto, si nadene masko in postane »nekdo drugi«. *Dionizija* in *lenaja*, kot so se imenovali festivali na čast Dionizu, so bile hvalnice naravnim silam plodnosti, na kar so odkrito namigovale bronaste in lesene falične figure, ki so jih vzdolž mestnih ulic med prepevanjem nosili udeleženci slavnostnega sprevoda. Maske so hkrati odvračale maščevalne duše umrlih, da bi škodovale živim.

Slavja na čast Dioniza v stari Grčiji pa so vključevala tudi tekmovanja v pesniških nastopih in dramske uprizoritve. Sprva so obsegale tragične vsebine, ki so v usodi tebanskih kraljev in njihovih junakov, npr. Ojdipa, Polinejka, Antigone in drugih, zrcalile temine človekovanja. Kasneje, po letu 487 pred Kr., pa so se tekmovanjem pridružili tudi pisci komedij. Komedije so že od vsega začetka, podobno je še

danes, prevzele pomembno družbeno vlogo. Maskirani komiki so na odru pred vso atensko javnostjo neprizanesljivo »krtačili« vplivne in pomembne javne osebnosti, politike in velmože, ki so navadno sedeli med publiko. S smehom so državljani pred dobrima dvema tisočletjem in pol premagovali strahove pred »vzvišeno« vladajočo politično elito. Smeh je pomagal, da so državljani bolj realno uzrli svojo lastno podobo v resničnostnem svetu vsakdanjosti.

Vir: http://www.ancient.eu/image/3763/

Atene, ostanki rimskodobnega gledališča, zgrajenega na prvotnem gledališču Dioniza Eleutera iz 6. stol. pred Kr. Sprejelo je 17.000 gledalcev, v njem so uprizarjali najslovitejši grški dramatiki, npr. Ajshil, Evripid in Sofokles. Gledališče leži na pobočju Akropole.

KO DIONIZ POSTANE BAKH IN SE MU PRIDRUŽI LIBER S SOPROGO

Starorimski svet je Dioniza imenoval Bakh. Ime je dobil po svoji glasnosti: vpitje in glasno besedičenje brez konca in kraja, kot ga lahko slišimo med pijanci še danes! Rimska družba, ki slovi po sprejemanju in zlivanju verovanj in verstev brez vseh pomislekov, se zaradi Dioniza – Bakha ni odpovedala Liberu. To prastaro boštvo življenjskih sokov in razploda si lastijo tako italska kot starobalkanska ljudstva.

Podobnost med Liberom in Dionizom je več kot očitna. Tudi prazniki boga Libera, ki so se slavili v času pomladanskih, poletnih in jesenskih kmečkih opravil, so bili prežeti z radoživostjo in »odvezanostjo« od strogih obvez morale in etike zgodnje rimske družbe. Navsezadnje, ime Liber pomeni »biti svoboden«. Za razliko od grških festivalov pa Rimljani niso premogli duha starih Atencev, dramskih in pesniških tekmovanj niso poznali. Poleg kopice otrok se je rodila kvečjemu kakšna pijanska, robata, rimajoča se veseloigra. Te pa nimajo druge vloge kot prazno in zvonko zabavati. Podobno kot je še danes v marsikaterem (podeželskem) gledališču.

Le malo je znano, da je bilo v času rimske republike ženskam pitje vina strogo prepovedano. Sok vinske trte, tako kot vse druge telesne in semenske tekočine, je pripadal bogu Liberu. Piti čisto vino je pomenilo za ženski svet odkrito prešuštvovati in nečistovati, kar je bilo v mačistični rimski družbi povsem nesprejemljivo. Moški del starorimske družine je zato imel vse do kolena bratrancev pravico preizkušati treznost žena s poljubom na usta. Kazen za prekršek je bila smrt.

Ženske pa so navkljub strogosti družbenih pravil »našle pot k Bakhu«. Zanje narejene opojne pijače so bile na bazi filtriranega vina in bile dodatno odišavljene ter oslajene, najverjetneje predvsem zato, da so iz njih pregnali tisti nevarni »okus po moškosti«, s katerim bi utegnile izdati svojega soproga. Seveda pa pijače navkljub filtru in dodatkom niso bile brezalkoholne. Pomembno je bilo le, da niso imele več ostrega vonja in trpke esence življenjskih (in ljubezenskih) sokov boga Libera ter njegovih radosti do zaplojevanja.

Verjetno ne bi bilo pretirano reči, da so Rimljani s kontrolo pitja preprečevali ženam, da bi s svojim liberalizmom spodjedle železni red starorimske disciplinirane družbe. Dionizov kult so zaradi izgredov in splošnega pohujšanja prepovedali z zakonom. Niso pa ostali brez Dionizovega maščevanja! Vzel jim je bogate darove neslutenega umetniškega ustvarjanja starih Grkov in jih prepustil zgodovini kot bolestne pragmatike, krute zavojevalce in brezdušne pravnike.

Ni čuda, da se sodobna zahodna, potrošniška družba prišteva k njihovim »pravim« naslednikom!

VINO, PIJAČA BOGOV IN HEROJEV: ZAČETKI GOJENJA VINSKE TRTE NA NAŠIH TLEH

Vino je bilo pred tremi tisočletji velik luksuz. Uvažali so ga iz Grčije in južne Italije in ga zamenjevali za železarske izdelke ter polizdelke iz naših krajev.
Vino je veljalo v starem veku za pijačo bogov. Bilo je namenjeno zgolj najvišjemu družbenemu sloju, knezom in njihovemu spremstvu. Pijača jih je spremljala tudi v onstranstvo, kar je razvidno iz pivskega posodja, odkritega v grobovih bronaste in železne dobe. Med njimi so brez dvoma na prvem mestu iz bronaste pločevine izdelane situle z nizom okrasa, ki naravnost po »homersko« pripovedujejo o tedanji družbi in življenju izbrancev.
Z Mosta na Soči so znane tudi grške pivske posodice – dva skifosa (*skyphos*) in dva keliha (*kylix*). Skifos z okrasom oljčne vejice in sovice je bil odkrit v žganem grobu na obsežnem prazgodovinskem grobišču Mosta na Soči. Izdelan je bil v atiških lončarskih delavnicah, nekje v okolici, kjer se danes razprostirajo mogočne Atene.
V Sredozemlje in s tem tudi na obale Jadrana so gojenje vinske trte razširili Grki pred več kot 3000 leti. V notranjost današnje Slovenije so vinogradništvo z zahtevnim znanjem vinarstva zanesli Rimljani pred 2000 leti.
Rimski prodor v naše kraje se je začel z ustanovitvijo mesta Akvileja leta 181 pred Kr. (danes mestece Oglej). Okupacija se je končala s priselitvijo mnogih italskih družin in z ustanovitvijo prvih mest, gradnjo cest in obcestnih postaj. Vipavska dolina je postala akvilejsko gospodarsko zaledje z mnogimi podeželskimi vilami, kmetijami in zaselki. Gojenje vinske trte in oljke je postalo temelj gospodarstva v Vipavski dolini in Brdih.
Eno od podeželskih naselij je bilo odkrito tudi v Bukovici pri Novi Gorici. Med množino gradiva je prišla na dan tudi glazirana posodica, skifos, z okrasom grozdja, izdelek vzhodnosredozemskih lončarskih delavnic Male Azije, in ki je skoraj gotovo služil pri obrednem izlivanju vina v čast bogov.
Veliko in pomembno območje gojenja vinske trte in intenzivnega vinogradništva v rimski dobi pa se je razvilo na območju današnjega Ptuja. Rimskodobno mesto Petoviona je nastalo na prehodu čez Dravo pred 2000 leti kot legijski tabor in poleg ležeče civilno naselje z obrtniško četrtjo. Mesto je ob koncu 1. stoletja po Kr. prišlo pod civilno upravo. Postalo je središče carinskih uradov za širni prostor med Italijo in Črnim morjem. Veliki dobički so omogočili, da je Petoviona postala eno najbogatejših mest. Bogastvo so domači aristokraciji prinašala tudi plodna polja z žitom in vinogradi, kar je mogoče razbrati tudi iz nekaterih posvetilnih napisov.

Skifos, poslikana posodica, izdelek grških, atiških delavnic, odkrit na Mostu na Soči, kamor je prispel pred več kot 2500 leti skupaj z drugim trgovskim tovorom, najverjetneje z vinom.
(Foto: arhiv Tolminskega muzeja)

Keramična posodica za obredno izlivanje vina, Bukovica pri Novi Gorici
(Foto: K. Brešan, Goriški muzej Kromberk)

Okrasni del bronastega vrča v obliki Bakhove glave, Volarje pri Sežani
(Foto: arhiv Goriškega muzeja Kromberk)

Predmeti iz zgodnjerimskega groba, odkritega v Volarjih pri Sežani: keramična pekva za hrano, nakit in orodje, tablica za drobljenje šminke, žebljički za obutev, enoročajni vrček za vino in deli bronastega vrča za vino z okrasom v obliki Bakhove glave.
(Foto: arhiv Goriškega muzeja Kromberk)

Posvetilni napis, ki ga je bogu vina in njegovi družici, Liberu in Liberi, postavil Lucij Valerij Ver, član občinskega sveta Petovione, načelnik združenja obrtnikov, upravnik mestne blagajne, mestni edil (odgovorni za gradnje), svečenik in župan.

(Foto: arhiv Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož)

Zlat obesek, simbol plodnosti in izobilja, prinašalec sreče, Ptuj, bolnišnica, 3. stol.
(Foto: G. Gojkovič)

Keramični model z upodobitvijo Bakha s tirsom in z vinsko trto, Ptuj, Rabelčja vas, konec 2. do začetka 4. stol.
(Foto: B. Farič)

Bronast obesek, Ptuj, Panorama
(Foto: G. Gojkovič)

Keramični model za izdelavo bronaste oljenke z upodobitvijo Bakhove glave, Ptuj, Zgornji Breg
(Foto: B. Farič)

Odlomek ostenja keramične posodice z upodobitvijo satira, Petoviona
(Foto: B. Farič)

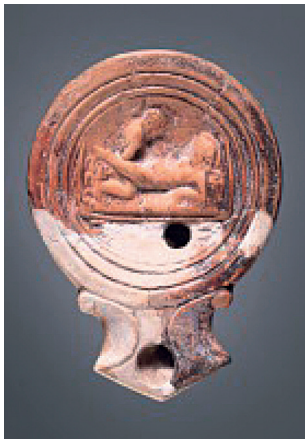

Keramična oljenka z erotičnim prizorom, Ptuj, Panorama
(Foto: B. Farič)

Steklena skodelica, Dobova, grob 39, 1961, Posavski muzej Brežice
(Foto: arhiv Posavskega muzeja)

Vrček iz zelenega stekla, Dobova, grob 39, 1961, Posavski muzej Brežice
(Foto: arhiv Posavskega muzeja)

Skodelica iz modrega stekla, Dobova, grob 23, 1961, Posavski muzej Brežice
(Foto: arhiv Posavskega muzeja)

Steklena čaša z grško napitnico »Na mnoga leta«, Dolenjski muzej Novo mesto
(Foto: B. Križ)

Odlomek freske s podobo satira, odkrite v rimskodobni hiši na Muzejskem trgu v Celju.
(Foto: M. Bausovac)

Knidska amfora za vino, 1. stol., odkrita v globinah Piranskega zaliva, Pomorski muzej Sergej Mašera Piran.
(Foto: S. Karinja)

Korintska keramična skodelica z dionizičnim reliefnim okrasom, grob 34, Križišče pri Ankaranu
(Risba in foto arhiv Pokrajinskega muzeja Koper)

Poznorodoška amfora, odkrita v Ribnici na Dolenjskem.
(Foto B. Hoffman)

Dionizov sen

Bežeča žival
prhne v soju nebeške luči.
Krik obarva rosno travo s krvjo.

V njej se Mesec okopa.

Zapri, zapri oči, Polinejk!

Ena sama peščica
rdečerjave zemlje nosi mogočen sen,
ki bo dal mnogim, mnogim zaspati.

Nevesta v lunini bleščavi,
zloščena srebrnina na kraljevi mizi,
glas nebeškega pevca v samoti.

Stari vek je utrujen in nove dobe še ni.

Obupana čaka ladja v zalivu,
da se odpro pristanišča dveri.

ZOROVIĆ

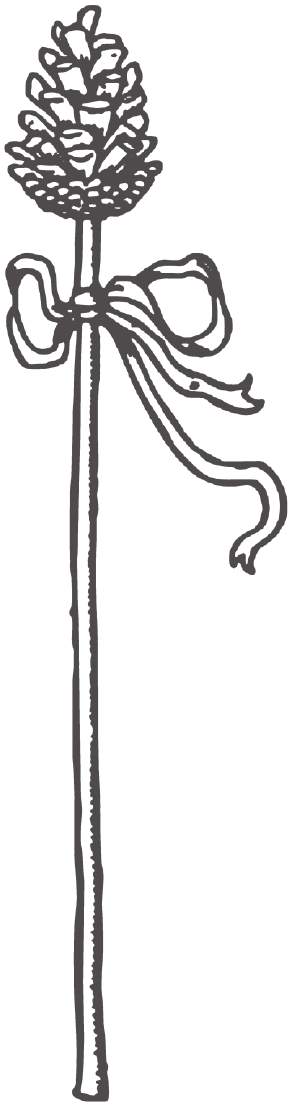

**Življenje je teater,
najslabši zasedejo najboljše sedeže.**

(Sofokles)